

Vladimira Velički
Tamara Turza-Bogdan

RAZUMEVANJE PRAVLJIC – OSNOVA ZA KAKOVOSTNO INTERPRETACIJO PRI DELU Z OTROKI

Razlaganje pravljic se lahko odvija na različnih nivojih, od splošnega do osebnega nivoja. Postavitev razlagalnega okvira, pri čemer smo posebej pozorni na prostorske in časovne komponente, je pogoj za globlje (osebno) razumevanje ter kakovostno posredovanje pravljic. V prispevku analiziramo različne možnosti razlaganja pravljic, raziskujemo njihovo simboliko, pri tem pa upoštevamo kulturološke posebnosti območja, s katerega pravljice izvirajo. Tako se vzpostavlja osnova za kakovostno interpretacijo pravljic pri delu z otroki.

The interpretation of fairy tales can take place at various levels, from general to personal. Establishing a framework for interpretation while primarily taking into consideration the components of place and time, is a condition required for a deeper (personal) understanding and quality mediation of fairy tales. The paper analyzes various possibilities of interpreting fairy tales including their symbolism while at the same time respecting the cultural specificities of the environment of their origin. In that way, the foundations for a quality interpretation of fairy tales are established when working with children.

1 Uvod

Nekoč so bile pravljice namenjene odraslim, lahko pa so bile pripovedovane tudi otrokom, kar jim je dajalo posebno vrednost. Danes prevladuje mnenje, da so pravljice prvenstveno namenjene otrokom. Tem pomenijo predvsem doživetje, razlaganje in razumevanje pomena pravljic pa je privilegij odraslih.

Razen morfologije pravljice (Propp 1982), ki je opisala osnovne sestavne dele pravljice, njihove medsebojne odnose in odnos teh delov do celote, so mnogi teoretiki (Geiger 1987, Esterl 2002, Estes 1992, Jung 1974. in dr.) raziskovali še simboliko pravljic in možnosti metodičnih interpretacij.

Razlaganje pravljic se lahko odvija na različnih nivojih, od splošnega do osebnega nivoja.

Razumevanje pomena olajšuje njeno usno prenašanje, a hkrati prav ustno prenašanje vodi do odkrivanja novih pomenov. Pravljica je interakcija besedila in

pripovedovalca. Prave pravljice bodo vedno dopuščale nova razumevanja, hkrati pa bodo obdržale svoje osnovne in brezčasne pomene.

Postavitev razlagalnega okvira je pogoj za globlje (osebno) razumevanje ter kakovostno posredovanje pravljič. Pri tem moramo biti posebej pozorni na prostorske in časovne komponente. Govorno in metodično smiselno interpretacijo pravljič je mogoče kakovostno oblikovati in izvesti šele potem, ko smo razumeli njen globlji pomen. Lahko torej trdimo, da bodo pravljice delovale prepričljivo, da bodo vplivale na publiko oziroma otroke, da bodo postale njihov notranji zaklad šele takrat, ko bo pripovedovalec razumel njihov globlji pomen, jih »podoživel«, se identificiral z liki in spregovoril z njihovimi glasovi.

2 Simbolika v pravljičah in v Bibliji

Obstaja nešteto zgodb, ki izvirajo iz različnih narodov in jezikovnih skupin, nekatere so stare tudi več tisoč let. Z redkimi izjemami kažejo nenavadno istovetnost v prikazovanju dobrega in zla: dobro je vedno dobro in zlo je vedno zlo. Skozi stoletja je bil ustvarjen pravi zaklad takšne fikcije. Pojavil se je vzorec simbolov, ki predpostavlja resnično prisotnost v nevidnem svetu. Prelepa krilata bitja tako prikazujejo nevidne čuvaje in glasnike. Na nasprotnem koncu tega spektra prikazujejo zmaji (in neštete druge pošasti) zlovešče in zvite duhove, ki želijo človeka uničiti. Omenjeni simboli so skupni tako velikem številu narodov in kultur, da so pravzaprav univerzalni. Prav tako pa se vključujejo v duhovna spoznanja krščanske civilizacije. Oblikovanje teh simbolov bralcu hitro ponudi neke temeljne informacije o nevidnem svetu, ki od svojega začetka pomeni duhovno oporišče (O'Brien 2009: 25).

Razlaganje simbolov pomaga pri razlaganju pravljič, čeprav šele celovito branje ali poglobljanje v sam tekst oziroma v pravljične podobe lahko prinese tudi celovito razumevanje. Glede na naše kulturno okolje je pomembno posvetiti pozornost predvsem skladnosti biblijskih in pravljičnih simbolov, kakor tudi dejstvu, da simbolov in pravljič ne smemo spreminjati, temveč jih je potrebno pripovedovati v njihovi izvirni obliki. V nadaljevanju bomo navedli nekatere simbole, ki se nahajajo v pravljičah, ter poudarili njihovo skladnost z biblijskimi simboli.

ZMAJ – Zmaj je pogost pravljični lik; ponavadi ugrablja princeze in se bori z junaki. Renesančni slikarji so ga najraje upodabljali kot simbol hudiča. Kot Božji sovražnik je zmaj doživeto opisan v knjigi Razodetja (12, 7–9).

Nato se je v nebesih razvnela vojna: Mihael in njegovi angeli so se bojevali proti Zmaju. Tudi Zmaj se je bojeval in njegovi angeli. Toda ni zmagal, tako da v nebesih ni bilo več prostora zanje. Veliki Zmaj, stara kača, ki se imenuje Hudič in Satan in ki zapeljuje vesoljni svet, je bil vržen na zemljo, z njim vred pa so bili vrženi tudi njegovi angeli. (Razodetje 12, 7–9)

Toda Zmaj tudi po pregonu iz nebes nadaljuje svojo vojno proti Bogu. Zardi tega je prikazan kot požrešna pošast, ki besno uničuje svoje žrtve. Lahko je znamenje sv. Marjete in sv. Marte, za kateri velja, da sta premagali zmaja, pa tudi znamenje mnogih drugih svetnikov, med njimi sv. Jurija iz Kapadokije, ki je usmrtil zmaja »z močjo Jezusa Kristus«. Zmaj se pojavlja ob sv. Filipu apostola, sv. Silvestru in nadangelu Mihaelu, ki je najpogosteje upodabljen z zmajem pod

nogami, kar je znak zmage nad temnimi silami (*Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva* 1987: 592). Zmaj je v *Svetem pismu* omenjen na mnogih mestih.

BELA GOLOBICA (npr. v *Pepelki* pomaga ubogi deklici) – V zgodnji krščanski umetnosti je golobica simbol čistosti in miru. V poročilu o potopu je, potem ko jo je Noe izpustil z barke, prinesla oljčno vejico in tako oznanila, da so se vode umaknile ter da se je Bog spravil z ljudmi (Post 8). V Mojzesovem zakonu je postala golobica sinonim za žival, ki je čista. Zato golobico prinašajo k obredu očiščenja po rojstvu otroka. V ikonografiji nosi sv. Jožef pogosto v kletki dve beli golobici.

Ko so se dopolnili dnevi njenega očiščevanja po Mojzesovi postavi, so ga prinesli v Jeruzalem, da bi ga postavili pred Gospoda, kakor je zapisano v Gospodovi postavi: *Vsaki moški prvorojenec naj se imenuje svet Gospodu*, in da bi žrtvovali, kakor je rečeno v Gospodovi postavi: *dve grlici ali dva golobčka*. (Lk 2, 22–24)

Golobica je kot znamenje moralne čistosti včasih naslikana na vrhu Jožefove palice, s čimer je poudarjeno, da je bil obdarovan z vlogo zaročenca Device Marije.

Najpomembnejša uporaba golobice v krščanski umetnosti pa je povezana s prikazovanjem Duha Svetega. Ta simbolika se najprej pojavlja v poročilu o Jezusovem krstu.

In Janez se je izpričal: »Videl sem Duha, ki se je spuščal z neba kakor golob in ostal nad njim.« (Janez 1, 32)

Kot simbol Duha Svetega se golobica pojavlja v upodobitvi sv. Trojice, Jezusovega krsta in Marijinega oznanjenja. Sedem golobic predstavlja sedem Božjih duhov ali sedemkratno milostno darilo Duha Svetega.

To temelji na besedah preroka Izaije:

Mladika požene iz Jesejeve korenike; poganjek obrodi iz njegove korenine. Na njem bo počival Gospodov duh: duh modrosti i razumnosti, duh sveta in moči, duh spoznanja in strahu Gospodovega. (Izaija 11, 1–2).

Golobica je povezana tudi z življenjem vseh svetnikov. Je znamenje sv. Benedikta, ki je videl dušo svoje umrle sestre Sholastike, kako kot golobica leti proti nebu. Golobica je tudi simbolno znamenje za papeža sv. Gregorja, ker je po legendi na njegovo ramo, medtem ko je pisal, priletel v obliki golobice Duh Sveti (*Leksikon* 1987: 241, 242).

MATI – je motiv brezpogojne ljubezni, topline, zagovora, zaščitenosti, življenjske učiteljice v pravljicah in v biblijskih tekstih. V pravljicah mati otroku pogosto daje nasvet, s katerim ga poziva, da se opredeli za dobro in usposobi za častno življenje.

PEPEL – v krščanski simboliki je znamenje pokore in spreobrnitve. Na *Pepelnico* se da na čelo in s tem označi pokorniško naravo postnega časa. Poleg tega spominja na smrt človeškega telesa in kratkotrajnost zemeljskega življenja. Prisoten je tudi kot simbol v pravljicah. *Pepelka* v istoimenski pravljici samo za kratek čas ostaja v pepelu, dela pokoro in je zato na koncu življenja nagrajena.

VEJICA – *Pepelka* prosi očeta, naj ji prinese tisto vejico, ki mu bo oplazila klobuk. Tudi Noetu po potopu golobica prinese vejico. Z oljčnimi vejicami se je mahalo, ko je Jezus prihajal v Jeruzalem. Vejica zraste v drevo. Drevo simbolizira križ, odrešitev vsakega človeka.

Tudi SIMBOLIKA ŠTEVIL je v pravljicah zelo pogosta. (pogost je motiv treh bratov, treh peres, treh dejanj; palčki živijo za sedmimi hribi in dolinami, trinajsta vila prinaša nesrečo). Številko tri je Pitagora imenoval številka popolnosti, ker je izražena z začetkom, sredino in koncem. V krščanski simboliki je številka tri postala božanska številka, ker govori o trojstvu božanskih oseb in tudi o Jezusovem vstajenju, potem ko je tri dni ležal v grobu. V Bibliji je omenjena tudi na mnogih drugih mestih.

Simbolika števil je izjemno zanimiva. Npr. številka sedem je znamenje ljubezni, milosti Duha Svetega. Starejši pisatelji ji še pripisujejo pomen popolnosti. To utemeljujejo z mnogimi primeri iz Biblije. Ko so Jobovi prijatelji prišli, da bi ga potolažili, so sedeli pri njem na zemlji sedem dni in sedem noči, ne da bi spregovorili besede, ker so videli, kako velika je njegova bolečina« (Job, 2, 13). Kot znamenje popolne ponižnosti se je Jakob priklonil pred svojim bratom sedemkrat. Obstajajo tudi odstavki, ki se nanašajo na sedem darov Duha Svetega, sedem glavnih grehov, sedem svetih zakramentov in sedem žalosti Device Marije.

OBLEKA – Pepelka si nadene novo obleko, srebrno in zlato. V pravljicah se z obleko pogosto poudarja preobrazba. Krstna obleka, obhajilna obleka in z njimi povezane svete potrditve, poroke so pomembni deli simbolike. Jezusu slečejo obleko kot znamenje sramotitve.

V legendi o svetem Frančišku Asiškem piše:

... ko je hodil mimo zapuščene cerkve sv. Damjana u Assisiju, vstopi, da bi pred križem zmolil za razsvetljenje. Glas mu s križa govori: »Frančišek, popravi mojo hišo, ki jo vidiš v ruševinah!« Zanesen s tem poslanstvom, nepremišljeni mladenič proda nekaj bal svile iz trgovine svojega očeta, da bi zbral sredstva za gradnjo. Vendar ga jezni oče obdolži za krajo. Na sodišču pri škofu Frančišek sleče s sebe dragoceno obleko in jo skupaj z vsem denarjem, kar ga je imel, vrže jeznemu staršu, za vedno se odrekajoč bogatemu življenju (Leksikon, 1987: 233).

Poleg navedenih obstajajo še številni drugi simboli (npr. volk, kraljevič, krona, kri, čevlji, vodnjak, barve ...), vendar bi njihovo razlaganje presegló obseg tega prispevka. Iz omenjenih primerov je razvidno, da so simboli univerzalni, arhetipski nositelji globljega pomena. Prav zaradi tega se zdi pomembna in upravičena zahteva po pripovedovanju pravljice v njeni izvorni obliki ter zahteva po spoštovanju pomena simbolov in njihovega nespreminjanja. Simboli v pravljicah morajo ohraniti svoje lastnosti, še posebej značajske. Zloba (volk, zmaj, čaravnica ...) mora ostati zla in dobrota mora ostati dobra, ker samo na tak način delujeta na dušo otroka in vsakega človeka.

3 Slikovitost pravljic

Prave, resnične pravljice dopuščajo različne razlage. V strokovni literaturi odkrijemo zanimivo dejstvo, da se razlage pogosto razlikujejo, pravljice pa živijo še naprej v svoji izvorni obliki in se ne spreminjajo. Za otroka pomeni pravljica predvsem doživetje. Pravljica želi biti povedana in doživeta. Pravljice lahko pomagajo otrokom, da postanejo stabilni odrasli ljudje. Pravljice imajo tudi moč, da nadomestijo to, kar je v otrokovem razvoju zašlo na kriva pota, pravljice nas očarajo, ne samo s svojim posebnim jezikom, ampak so v njih skrite tudi strukture

življenjskega reda. S svojo polarizacijo pripovedujejo o svetu, kakršen je in vedno znova poudarjajo razvoj dobrega. Otrok na ta način razvija intuitivni občutek za tok življenja. S pripovedovanjem pravljic dajemo otroku kompas, s katerim si pomaga v kaotičnih obdobjih ali življenjskih prelomnicah, da najde varno pot. Morda je celo možno, da se nezaželenim okoliščinam popolnoma izogne. Pravljice govorijo naši podzavesti in na ta način omogočajo intuitivno spoznavanje tistega, kar je v življenju dobro, in tistega, kar je slabo, pravično in nepravilno, točno in netočno. Ko govorijo o resničnih in še vedno veljavnih življenjskih zakonih in posredujejo prastare modrosti, pravljice pomagajo otrokom in odraslim, da poiščejo odgovore na konkretna življenjska vprašanja. Pravljice nam odpirajo oči (kot volk v *Rdeči kapici*) za življenjske napake, svetujejo nam, kako se jim izognemo, govorijo nam o strukturi samega sveta, o tem, kako je svet zgrajen in postavljen v svojih temeljih in prazadetkih. Otroci intuitivno prepoznajo veliko vrednost tega zaklada in pogosto zahtevajo, da jim isto pravljico pripovedujemo vedno znova. Oni slutijo veliko resnico o prelepem življenju, ki nam je podarjeno. Slutijo, da kljub skrbem, poniževanjem, slovesom ali smrti, lahko stopimo na pot, kjer bomo dosegli srečo in zadovoljstvo. Toda tako moč imajo samo pravljice v svoji izvorni obliki. S krajsanjem in spreminjanjem pravljice svojo moč in svojo vrednost izgubljajo.

Pri razumevanju vrednosti pravljic v njihovi izvorni obliki nam lahko pomaga teorija Jeana Ringenwalda. Njegova razlaga temelji na sedmih »praslikah«, ki jih vsebuje prav vsaka pravljica (pa tudi razvoj človeštva in vsakega človeka). To so:

1. Kraljevsko poreklo
2. Ločitev
3. Srečanje s pomočniki
4. Boj in zmaga ali smrt in vstajenje
5. Vrnitev ali pregon
6. Prihod na cilj ali napačna nevesta
7. Poroka in kronanje ali modrost in ljubezen

(Ringenwald 1994)

Prva slika predstavlja neusahljiv vir, ki se nahaja v nas samih, povezuje se s prazaupanjem, ki se nahaja v vsakem otroku. Kraljevsko poreklo je enako božanskemu poreklu vsakega človeka in nam vliva zaupanje v to, da imamo v sebi vse, kar potrebujemo za življenje.

Druga slika nas opozarja na notranjo razdvojenost, na tisto, kar omejuje naš razvoj v tem trenutku. Spoznanje vedno vleče za seboj še nekakšno oviro. Ločitev je potrebna za nadaljnji razvoj.

Tretja slika opisuje prihod pomoči ter povezovanje z najglobljim delom v nas samih. Na življenjski poti so vedno prisotni pomočniki. Vprašanje pa je, ali jih opazimo. Tudi težave lahko pomenijo pomoč. Četrta slika opisuje moč preobrazbe. Življenje moramo vzeti v svoje roke in ga spreobrniti v ljubezen. Mi sami smo naša življenjska pot, pot ni ločena od nas. Peta slika označuje vrnitev, ugotavljanje lastnega življenjskega načrta in njegovo uresničitev. Pregon se nanaša na samouničujoče, negativne sile, ki jih moramo premagati. Šesta slika označuje prihod na cilj, v naše bistvo, povezovanje s pravo nevesto, z resnico. Prepoznanje napačne neveste, ki se želi vrniti v središče življenja, je dejanje osvoboditve. Lahko ostanemo zvesti sebi.

Zadnja, sedma slika nam omogoča, da spoznamo celovitost, ki je bila vedno prisotna, vendar pa jo sedaj lahko izkusimo kot cilj življenja. In v življenju in v pravljici je to ljubezen.

Razlaganje slik ne zahteva racionalne analize. Ponavadi že prvi stavek v pravljici predstavlja eno sliko. Pogosto je to slika težkih, skoraj nevzdržnih okoliščin, iz katerih se junak lahko reši le tako, da postane aktiven. Pot pravljice je pot osebnosti, ki se razvija. Termin *razvojne pravljice* tako postaja jasnejši. Osnovna arhetipska situacija, ki je pogosto negativna in je obeležena z negativnim vedenjem ali s pasivnim sprejemanjem, se lahko pozdravi s primernim pozitivnim načinom vedenja. Pravljice nas učijo, da je rešitev mogoča in ozdravitev resnična, ampak edino takrat, ko se zares podamo na dolgo pot (pri čemer mere, trajanje in oddaljenost, niso enake resničnim meram). Pot je vedno dolga in vodi skozi neznane in neutrjene predele (Ni bilo več poti ... Zaiti s poti ...). Na poti junaku pogosto pomagajo vidni in nevidni pomočniki, višje sile ali bitja iz narave, skoraj nikoli drugi ljudje. Junaki se opirajo na notranji občutek, ki je upodobljen s temi pomočniki. Zlo se ne premaguje s fizično močjo ali z umom, pogosteje z močjo ljubezni in s potrpljenjem. Junak mora potrpežljivo čakati, dokler čas »ne dozori«. Prav tako obstajajo tudi vedenja, ki lahko pripeljejo do ponovne nesreče, vendar pa je pri reševanju novih nalog napake vedno mogoče popraviti. Torej, pravljica nas pelje na pot notranje preobrazbe. S poslušanjem in branjem pravljic spoznavamo našo notranjo pot. Poleg tega junak, ki dosega cilj, rešuje tudi druge (npr. osvobaja začarane, ki so ostali v svojih živalskih instinktih ali okameneli v starih strukturah in oblikah vedenja). Reši jih lahko samo tisti, ki je dosegel cilj, odrešitev oziroma prebujanje življenja v drugih postaja mogoče šele takrat, ko se pojavi tisti, ki je izkusil in spoznal, dosegel cilj, našel polnost življenja, dosegel »sveto poroko«. Prav v tem se razpozna duhovno ozadje pravljic. Junak je postal celovit, postal je kralj ali kraljica, če je pa spotoma našel še »vodo življenja«, ki zdravi vse bolezni in oživlja mrtve, potem ta slika označuje, bolj kot katerekoli besede, da mora obstajati življenje, v katerem nič ni »bolno« ali »odmrlo«, in da je polnost življenja globlja in bogatejša od tiste, ki smo jo v vsakdanjem življenju zmožni izkusiti. Zlo, ki je bilo samo začasno močnejše in se njegov obstoj ni negiral, na koncu izgine. Torej, pravljice v manjši meri predstavljajo daljnogled, skozi katerega lahko gledamo v čase, ki so že zdavnaj minili, še bolj pa so pravljice zrcalo, s pomočjo katerega lahko opazujemo sebe in svojo lastno dušo (Dickerhoff, Lox 2010: 12).

4 Zaključek

Interes ljudi za podobe in simbole se je v Evropi zadnjih dvesto let usmeril v racionalen način spoznavanja, kar je še posebej značilno za znanost. Šolski sistem se popolnoma opira na takšen način razmišljanja, zato je prvotno dojemanje podob skoraj izumrlo. Vendar pa se pojavlja tudi nasproten poskus razumevanja pravljic in drugih besedil, prežetih s podobami in duhovnostjo (Betz 2001: 20).

Otrokom že same pravljicne besede posredujejo to, kar potrebujejo: doživetje. Otroci še vedno živijo v predbralnem obdobju. In če vsak otrok v svojem razvoju ponavlja razvoj celotnega človeštva, potem je prav v zgodnjem obdobju pravljice potrebno brati otrokom tako, kot so to počeli potujoči pripovedovalci v tistih davnih časih, ko ljudje še niso bili pismeni. Pravljice se gibajo v področju ustvarjalnega

jezika, ki vzbuja veselje in je sam po sebi ustvarjalno dejanje. To veselje lahko zelo nazorno vidimo pri majhnemu otroku, ki se šele uči govoriti. Otrok se igra z jezikom, ga ponavlja, posluša, sprejema in posreduje z vsem svojim bitjem. Kasneje to veselje zbledi, uporaba jezika je vse manj ustvarjalna. V današnjem času lahko opazimo zmanjševanje jezika na informacijo, izginjanje ustvarjalnega dejanja v govorjenju, inflacijo besed, ki izgublja svoj bistven pomen in smisel.

V družbi, ki vse relativizira, postopoma izginjajo tisti trenutki, ki naše duše izpolnjujejo s strahospoštovanjem in navdušenjem, v katerih lahko občutimo, da svet, ki nas obkroža, prežema tudi duhovna dimenzija, ki je, v hitenju in hrupu vsakdana, pogosto popolnoma neopazna. Prenesti otrokom prepričanje, da je svet dober in prežet s smislom, da je življenje vredno truda, da življenje vsakega otroka ima svoj smisel, je eden največjih pedagoških ciljev in izzivov. Omogočiti močno in svečano doživetje otroški duši, ki je dnevno preplavljena z čutnimi in čustvenimi vtisi vseh vrst, ni lahka naloga. Otroštvo je toliko bogato, kolikor je prežeto z lepimi podobami, ki bodo v kasnejšem obdobju izžarevale življenjsko moč in smisel. To je tisto, na kar se lahko opremo, ko v nekaterih življenjskih obdobjih iščemo odgovore na »večna vprašanja«. Otrok pomni dogodke, ravnanja ljudi, vzdušje, vsebina tega spomina pa bo opredeljevala njegov odnos do samega sebe in do drugih. Prav pravljice nam ponujajo možnost za doseganje tega cilja, razumevanje njihove simbolike in slikovitosti pa je osnova za kvalitetno metodično interpretacijo.

Prevod Simona Mahovič

Literatura

Bruno Bettelheim, 2004: *Smisao i značenje bajki*. Zagreb: Poduzetništvo Jakić. (V slov. *Rabe čudežnega. O pomenu pravljič*, 1999).

Felicitas Betz, 2001: *Märchen als Schlüssel zur Welt*. Donauwörth: Lahr Auer Verlag GmbH. *Biblija. Sveto pismo Staroga i Novoga zavjeta*, 2009. Zagreb: Glas koncila.

Michael D. O'Brien, 2009: *Rat za duše naše djece*. Zagreb: Treći dan.

Heinrich Dickerhoff, Harlinda Lox, 2010: *Märchen für die Seele*. Krummwisch: Königsfurt Urania.

Arnika Esterl, 2002: *Die Märchenleiter*. Stuttgart: Verlag Freies Geistesleben.

Clarissa Pinkola Estes, 2005: *Žene koje trče s vukovima*. Zagreb: Algoritam. (V slov. *Ženske, ki tečejo z volkovi*, 2003).

Rudolf Geiger, 1987: *Maerchenkunde*. Stuttgart: Urachhaus.

Carl Gustav Jung, 1974: *Čovjek i njegovi simboli*. Zagreb: Mladost. (V slov. *Človek in njegovi simboli*, 2002).

Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva, 1985. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber i kršćanska sadašnjost.

Vladimir Propp, 1982: *Morfologija bajke*, Beograd: Prosveta. (V slov. *Morfologija pravljičice*, 2005).

Jean Ringenwald, 1994: *Mit Märchen heilen*. Vlotho: Trubadour.